

BÁN MÓNICA EDINA

Emblémák és más elmésségek Mexikó barokk irodalmában

A társadalom és a kultúra kölcsönhatása
Mexikóban a 16–17. században

TANULMÁNYOK

Mexikóban a hódítás után a katolikus egyház, illetve a misszionárius szerzetesek komoly befolyást gyakoroltak mind a társadalmi változásokra, mind pedig a kultúra alakulására. Új-Spanyolország gyarmatosítása időben egybeesett az európai reformációval, törekvéseiből adódóan a katolikus egyház megkísérelte teljes egészében uralni az Újvilágot is. VI. Sándor pápa (1492–1503) 1501-ben kiadott bullája, amely szentesítette Amerika felosztását a két legkatolikusabb ország, a Spanyol Királyság és Portugália között, egyúttal kinyilvánította azt is, hogy az uralkodók felelősek a katolikus hit elterjesztéséért az Újvilágban. Ezt követően, 1508-ban II. Gyula pápa (1503–1513) bullája biztosította a katolikus egyház jogait az Újvilágban. A bulla egyebek mellett felhatalmazta az egyházat templomok, monostorok és kórházak építésére, valamint engedélyezte a papok számára az utazást Spanyolországból az Indiákra. 1555-től rendszeresen tartottak zsinatokat Mexikóban, amelyeken az Újvilág katolizálása során felmerült kérdésekkel, problémákkal foglalkoztak. Az 1570-es években az inkvizíció is megjelent, 1574-ben pedig megtartották az első autodafét is. Az egyház tehát Új-Spanyolországban nagyon is hamar társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális hatalomra tett szert. Az alkirálynak nem állt jogában egyházi személyeket áthelyezni vagy rendelkezni felettük, ezért az egyházi és a világi kormányzatok közötti konfliktusokkal már viszonylag korai időktől számolhatunk, amelyek a 17. század végéig, a Bourbonok uralkodásáig nem is csitulak.¹

Mexikóba 1523-ban érkeztek meg az első ferencesek, s megjelenésüktől számítva rövid időn belül, 1551-ben megalapították az első mexikói egyetemet (*Real y Pontificia Universidad de México*). A jezsuiták 1572-ben tűntek fel, és kiemelt szerep hárult rájuk az evangelizációban, a nevelésben, az oktatásban, illetve az ellenreformációban. A Szent Péter és Szent Pál jezsuita iskola (*El Colegio de San Pedro y San Pablo*) 1574. évi megnyitása fontos szerepet játszott a mexikói nevelés és oktatás történetében. A mexikói jezsuita oktatás eredményeként a közéletben

¹ A terület meghódításáról és a berendezkedésről lásd: Díaz del Castillo, 2009; Collis, 1956; Hassig, 2001; Meyer–Beezley, 2000.

már a 16. század végén megjelent az itt nevelkedett fiatal kreol értelmiségi és hivatalnokréteg.²

A mexikói irodalom és költészet kialakulásában a félszigetről érkezett költők játszottak kiemelkedő szerepet. A hódítók két óvilági nyelvet hoztak magukkal, a spanyolt és a latint, amelyek még három évszázadon keresztül tovább éltek a gyarmaton, hiszen mind az irodalom, mind pedig a hivatalos iratok e két nyelv valamelyikén születtek. Másik összetevője a mexikói – és latin-amerikai – kultúrának a prehiszán kultúra latens, de „couleur locale”-ként érzékelhető hatása volt.³ Így azontúl, hogy a neolatin költészetnek jelentős hatása volt Mexikó formálódó irodalmára, az újonnan született művekben megjelentek a mexikói témák, az új haza tájai, szokásai, eseményei.

A mexikói irodalom virágkoráról az 1570-es évektől beszélhetünk.⁴ Az Ibériai-félszigetről Mexikóba utazott költők hiszán és itáliai tradíciókat vittek magukkal. A humanizmus elterjesztésében kiemelkedő szerep jutott az írónak, Francisco Cervantes de Salazarnek, aki a mexikói egyetem rektori tisztségét is betöltötte. Az Újvilág humanista filozófiájának kiemelkedő személyiségévé vált a több könyvtár alapításában is közreműködő Fray Alonso de Veracruz Ágoston-rendi szerzetes. 1546-ban érkezett Mexikóba a sevillai Gutierre de Cetina, akinek két komédiája is az Újvilágban született. Cetinán kívül Mexikóba hajózott még a szintén sevillai Juan de la Cueva költő, az Ovidius-fordító Diego Mexía és a *Guzmán de Alfarache* című többkötetes pikareszk regény szerzője, Mateo Alemán. Az 1580-as években érkezett Mexikóba a humanista költő Fray Luis de León és Eugenio de Salazar madridi költő, aki két évtizedet töltött ott. A Spanyolország és Mexikó közötti kulturális kapcsolatok fontos bizonyítéka az 1577-ben keletkezett *Flores de varia poesía* című kéziratos mű, amely 330 költeményt tartalmaz spanyol és mexikói költők tollából. Az első autentikus újspanyol (mexikói) költőnek Pedro de Trejót tekinthetjük, akinek legismertebb műve a *Cancionero* című verseskötet. A 16. századi új-spanyolországi költők közül megemlíthető még Francisco de Terrazas, az Azték Birodalmat megdöntő konkvisztádor, Hernán Cortés udvarmesterének a fia, továbbá a mexikói születésű Fernando de Córdoba y Bocanegra, illetve Antonio de Saavedra Guzmán, az *El peregrino indiano* című mű szerzője. Versei alapján a 16. századi költők közé soroljuk Bernardo de Balbuenát, akiről úgy tartják, hogy ő a „legmexikóibb” spanyol poéta.⁵

A mexikói irodalomban az elmés játékok, köztük az igen gyakori enigma,⁶ mely valódi értelemben vett elmejátékot takar, már a 16. században megjelentek, de virágkorukat csak a 17. században élték. A 16. században alkotó Hernán Gon-

2 A jezsuitákra lásd: Burrus–Zubillaga, 1986; Negro Tua–Marzal, 1999. A kultúrára: Gómez Robledo, 1954; Rueda, 1960; Leonard, 1974.

3 Lásd például Monostori Tibor tanulmányában Ercilla elbeszélő költeményét, az *Araukánát*. Monostori, 2016.

4 A mexikói irodalomhoz lásd: Álvarez Z., 1970; Bellini, 1997.

5 A 16. századi költészethez: Prieto, 1984–1987.

6 Sebastián Covarrubias az 1611-ben keletkezett *Tesoro de la lengua castellana o española*ban azt írja az enigmáról: „Görög eredetű szó – aenigma – homályos allegória, vagy becsapós kérdés.” Végző soron fejtőről van szó. Lásd: Covarrubias Orozco, 1943.

zález de Eslava *Ensalada de adivinanzas*⁷ című művében több verses formájú fejtő található két válasszal, az egyik profán, a másik vallásos. A Szent Péter és Szent Pál Iskola 1595-ből származó dokumentumai is írnak emblémákról, empresákról, vagyis impresszákról és enigmákról.⁸

A 17. században az előző korszakhoz képest Mexikó jelentős változásokon esett át. Az újonnan épült templomok ornamentikájukban ugyan számos helyi jellegzetességet hordoztak,⁹ az utcákon mégis egymást követték az Óvilágot idéző körmenetek, felvonulások és autodafék; virágozott az iskolai és egyetemi élet. A kulturális átalakulásnak számos oka van. Ezek egyike a barokk térhódítása mind az építészetben és a művészetekben, mind az irodalomban és a gondolkodásmódban. A másik fontos tényező az első Mexikóban nevelkedett kreol értelmiségiek megjelenése, akiknek művészete a hazaszeretet érzéséből is táplálkozik. Az irodalomban megjelenik a *gongorizmus*ként emlegetett új költői stílus, mely Új-Spanyolország leginkább követett költője, Luis de Góngora y Argote után kapja a nevét. A 17. századi mexikói irodalom további két kiemelkedő alakja Carlos Sigüenza y Góngora, Luis de Góngora unokaöccse és a zseniális apáca-költőnő, Juana Inés de la Cruz,¹⁰ aki az idők során Mexikó egyik szimbólumává vált. Kettejük közül Juana nővér volt a játékosabb szellemmel megáldva, kedvelte az elmésségeket és a komplikáltabb költői megoldásokat. Nevéhez ekhós rímekkel, olykor hármas ekhóval ellátott, bonyolult versformának tekinthető glosszák,¹¹ illetve húsز nehezen megfejthető erkölcsi tartalmú enigma¹² is fűződik, ez utóbbiakat a portugáliai Casa de Placer¹³ számára készítette. A vallásos témákkal, valamint az aktualitásokkal egyidejűleg a mexikói barokk irodalomban a helyi sajátosságok egyre nagyobb szerephez jutottak, példaként említhetjük José Gil Ramírez *Loa de las ciudades de Nueva España*, José Francisco Isla *Vuelos de la Imperial Águila Tetzucana*, Pedro de Soto Espinosa *Villancicos de Navidad en Puebla* című műveit.¹⁴ Ezek sorába illeszkedik Juana Inés de la Cruz nővér *El Divino Narciso* címet viselő, műfaja szerint vallásos tematikájú színdarabja (*auto sacramental*), mely két – a pogány és a keresztény – világ találkozását ábrázolja. A színmű, mely alapvetően az indiánok megtérítése céljából született és az oltáriszentség kérdését járja körül, a nahua indián szertartások közül be-

7 *Poetas novohispanos*, 1991. 56–60.

8 Gómez-Robledo, 1954. 134.

9 Például a tezonlének és a chilucának nevezett vörös, illetve szürke kőzetek használata, a kék-fehér mintázatú kerámiaacsempék és a sajátos bronzdíszek felhasználása.

10 Juana Inés de la Cruz nővér, eredeti nevén Juana Inés de Asbaje y Ramírez de Santillana (1648–1695) mexikói barokk költőnő a feltételezések szerint azért lett apáca, mert erős tudásvágy hajtotta. Antonio de Toledo y Salazar alkirály udvarához tartozott, a későbbi alkirályok is pártfogolták, támogatták művei kiadását. A költészet, a dráma és az értekező próza területén alkotott. Octavio Paz, 20. századi mexikói költő részletes életrajzot publikált róla, amely több kiadást is megért. Paz, 1982. Lásd még: Buxó, 1996.

11 A glossza egy olyan versforma, amelyben a kezdő versszak valamennyi sora egy-egy új versszak kezdő vagy záró sora.

12 Baltasar de Gracián *Agudeza y arte de ingenio* (Huesca, 1648) című művében megfogalmazott követelményeket követte, melyekkel a 40. fejezet, a *La agudeza enigmática* foglalkozik.

13 A Casa de Placer egy apácaegyesület volt irodalomkedvelő apácák számára Portugáliában. Paredes grófnő, a korábbi mexikói alkirály felesége támogatta Juana enigmáinak a kiadását.

14 *Poetas novohispanos*, 1991.

mutatja a teocualo, vagyis az elfogyasztott isten rítusát is. Juana művét kifejezetten madridi bemutatóra szánta, egyfelől azért, hogy megismertesse a mexikói kultúrát a félszigeten élő spanyolokkal, másrészt azért, hogy bebizonyítsa, az amerikai kultúra is méltó tárgya lehet egy az oltáriszentséget érintő műnek.¹⁵

A mexikói irodalomnak tehát mind a 16., mind a 17. században megvoltak a maga sajátos vonásai, amit erősen befolyásolt a történelem, a prehispán kultúrák jelenléte, illetve az egzotikus táj. A kulturális életben szinte a kezdetektől érzékelhető a kizárólagosan új-spanyolországi személyiségek jelenléte. A mexikói irodalom belső sajátosságai mellett intenzív kapcsolat figyelhető meg az európai kultúrával, főként a spanyolországgal. A művészi stílusok (reneszánsz, manierizmus, barokk) fáziseltolódás nélkül hatottak a mexikói művészetre is, és a gyarmat tradícióihoz szorosan kapcsolódva alakították ki annak sajátos művészetét.

Szimbolikus műfajok

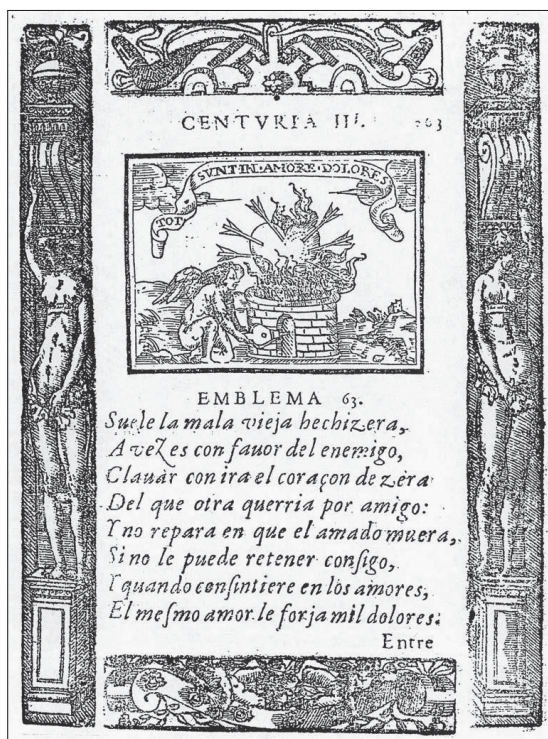
A 16–17. századi hispán irodalomban elterjedt szimbolikus műfajok négy alapvető fajtája az *empresa*, az embléma, a szimbólum és a hieroglifa. Ezek a műfajok sok tekintetben hasonlóak, ugyanazokból az elemekből építkeznek, csekély közöttük a különbség, ami miatt több barokk szerző, sőt a jelen kor irodalomtörténészei is keverik vagy szinonimaként kezelik ezeket, mint például a Spanyol Tudományos Akadémia Szótára is.¹⁶ E szimbolikus műfajokban közös, hogy tartalmaznak egy képet, melynek többletjelentése van. A kép megjelenhet rajz vagy leírás formájában is. Másik közös sajátosságuk, hogy a szimbolikus műfajok alkotói a képet fogalmakkal társítják, sokszor el is magyarázzák. A kis különbség miatt elég nehéz ezeknek a műfajoknak az elkülönítése, ráadásul a kezdetektől többféle definíció is létezik.

Juan de Horozco y Covarrubias *Emblemas morales* című művében részletes meghatározást nyújt a szimbolikus műfajokkal kapcsolatban, és hét fajtájukat különbözteti meg: embléma, *empresa*, *insignia*, *divisa*, szimbólum, *pegma* és hieroglifa.¹⁷ Az emblémát egy figyelmeztető feliratot is tartalmazó képként definiálja és megadja a szó etimológiáját (1. kép). A *pegmát* az embléma szinonimájaként használja. Az *empresa* Covarrubias számára olyan szimbolikus jelet jelent, amelyet főleg a harcok során alkalmaztak. Míg a szimbólumokat a vallásban és a hadászatban előforduló jelként, a hieroglifákat ismét csak az empresák és emblémák szinonimájaként tárgyalja.

15 Zanelli, 1994. 183–200.

16 Emblema: „...es un jeroglífico, símbolo o empresa en que se representaba alguna figura y al pie de ella se escribe algún verso o lema que declara el concepto o moralidad que encierra.” Empresa: „5. f. Símbolo o figura que alude a lo que se intenta conseguir o denota alguna prenda de la que se hace alarde, acompañada frecuentemente de una palabra o mote.” <http://dle.rae.es/?id=Ee1R68A>, <http://dle.rae.es/?id=EsuT8Fg>.

17 Horozco y Covarrubias, 1604.

1. kép.
63. embléma
Sebastián de Covarrubias y Horozco
Emblemas morales című művében

Filippo Picinelli *El mundo simbólico* című kötetébe beilleszt egy fejezetet (*Breve tratado sobre la naturaleza y elaboración del símbolo*), melyben elmagyarázza a különböző típusú szimbólumok eredetét és jellegzetességeit. Az emblémát és az *empresá*t a téma és a fogalom alapján különbözteti meg. Az *empresa* számára kifinomultabb és bonyolultabb műfaj. Definíciója szerint egy képből és egy feliratból áll, mely a szó szerinti jelentése mellett metaforikus jelentéssel is bír.¹⁸

Mario Praz összefoglalja a 16–17. században elterjedt felfogásokat az emblémákról és az *empresá*król.¹⁹ Úgy találja, hogy az *empresák* az emblémákkal szemben filozófiai tartalommal is rendelkeznek, igyekeznek álmélgodást kelteni, gyakran használták őket a fejedelmek, hercegek nevelésére, és kevésbé ismert ábrákat tartalmaztak, melyek legtöbbször nem jelenítettek meg emberi alakot, azaz az embléma inkább a szem, míg az *empresa* az elme számára készült. Az embléma egyszerű tanulságot fogalmaz meg, az *empresa* egy fogalmat, egy felfogást jár körül.

Az emblematika az irodalomban „hivatalosan” 1531-ben jelent meg Andrea Alciato *Emblemata* című kötetével, de gyökerei sokkal régebbre nyúlnak vissza. Az ókori görög kultúrában keletkeztek az első, alapvető, ma is használt szimbólumok, mint például a kör, a kereszt, a négyzet, amelyek útján a világgal kapcsolatos

18 Picinelli, 1997. 12.

19 Praz, 1989.

gondolatokat is kifejezték. Szimbólumokat festettek az ókorban a pajzsokra is. A katonák például hőstetteiket örökítették meg pajzsaikon, és ezeket kezdték el emblémáknak nevezni.²⁰ Az *impresa* eredetéről Picinelli úgy véli, hogy Mózes idejébe nyúlik vissza, mivel a Bibliában több szimbolikus kép is található, ezek közé tartozik az élet fája, a szivárvány és a galamb az olajággal is.

Mario Praz szerint az első keresztények gondolkodásmódja emblematikus volt, ez az emblematikus gondolkodás fejlődött tovább a középkorban, gondoljunk csak az allegóriákra, illetve arra, hogy a középkorban egyes tulajdonságokat, bűnököt mitológiai alakok segítségével személyesítettek meg:²¹ a faun például a bujaságot, Bellerophón a bölcsességet jelentette. A reneszánsz költő, Petrarca is használt hasonló emblematikus képeket költeményeiben.²²

A 16–17. századi szimbolikus műfajok két forrásból táplálkoztak: egyrészt a korábban már említett antik szimbólumokból, másrészt az egyiptomi írásból, a hieroglifából. A hieroglifák egyszerű képek, melyek szavakat, fogalmakat fejeznek ki. 1419-ben megtalálták Horapollo – 4. vagy 5. századból származó alexandriai tudós – írásának, a *Hieroglyphicának* a görög fordítását, mely a hieroglifák jelentérendszeréről szól. Ezt a munkát 1505-ben Valenciában kinyomtatták képek nélkül, majd 1517-ben latinra és más nyelvekre is lefordították, és ezzel egy új divat kezdődött a humanisták között: medálokat, érméket, oszlopokat, sőt diadalíveket dekoráltak hieroglifákkal. A mű fordítója, Filippo Fasanini a hieroglifák díszítő szerepéről beszélve említést tesz a mottókról, melyek gyakran kísérték a szimbólumokat. Az *impresa* mottója gyakran származik szállóigékből, közmondásokból, melyek a reneszánsz idején igen elterjedtnek számítottak.

Alciato epigrammákat fordított görögről latinra, majd ezeket a könyv kiadója metszetekkel – képekkel – látta el. Ezzel egy új irodalmi műfaj született, az emblematika, amely ötvözte a reneszánsz a keleti kultúrák iránti érdeklődését a kabbalával, a neoplatonikus gondolatokkal és hieroglifákkal, melyekről úgy gondolták, hogy az emberi bölcsesség kulcsát kínálják.²³ Alciato könyve hatalmas sikert aratott, és hamarosan megjelentek bővített kiadásai is: 1534-ben Párizsban, 1546-ban Valenciában, 1551-ben Lyonban, ezeket pedig különböző nyelveken mintegy százötven kiadás követte. Hamarosan imitálói is akadtak, mint például Achille Bocchi, Guillaume de la Perrière, Georgette de Montenay.

Az emblematika a manierista és a barokk irodalomban

A szimbolikus műfajok, főként az emblémák és *impresa* első virágkora a manierizmus idejére esett. Az *impresa* főként komplexitása miatt vált divatossá, hiszen ötvözte az irodalmat, a festészetet, a filozófiát, sőt még a természettudományokat is. Megértése kellő intelligenciát és műveltséget feltételezett. Scipione Ammirato

20 Picinelli, 1997. 11–12. Az emblematikához lásd még: Sebastian, 1989; Gallego, 1984.

21 Praz, 1989. 16.

22 Uo. 16–17.

23 Osorio, 1989. 74.

Il rota overo Delle imprese dialogo című művének egyik dialógusában úgy definiálják az *empresát*, mint a lovag filozófiáját, mivelhogy a költészet a filozófus filozófiája.²⁴ Egyik alapja az *empresa* filozófiájának elrejtteni a titkokat, hogy a hozzá nem értők meg ne sértsék azokat. Az *empresa* alapvetően egyébként éppen e tekintetben különbözik a manierista és barokk irodalom többi szimbolikus műfajától: a szerzők igyekeztek elrejtteni valamit (gondolatot, érzést), vagy legalábbis érdekes és szórakoztató rejtvényt kínálni a kiművelt elmék számára. A barokk szerzők ezzel szemben tanítani próbálták az embereket, erőteljes vizuális hatásra és világos magyarázatokra törekedtek. Ugyanakkor a barokkban is léteznek komplexebb formák, elmés játékok, de ezeknek a célja minden esetben a csodálat kiváltása. Míg a manierista művészetet a mély gondolatokat rejtő *empresa*, a barokk művészetet a könnyebben értelmezhető, népszerű embléma uralta.

A másik különbség a manierista és a barokk szimbolikus műfajok között a tematikában rejlik. Míg a manierizmusban ezeknek a műfajoknak a tematikája sokrétű, többször világi – például a szerelem, az udvari élet, az alkímia –, a barokkban egyértelműen a vallásos téma dominál. Bár a szerelem továbbra is jelen van, a barokkban ez is vallásos köntöst ölt, Cupido helyett például a kis Jézust vagy egy angyalkát találunk. Alonso de Ledesma például az *Enigmas hechas para honesta recreación* című művében több epigrammát is szentelt az isteni szerelemnek. Tipikus és elterjedt barokk emblémák voltak például a lélek, a kereszt és a szív. Ez utóbbi a 17. században igen kedveltnek számított, Antonius Wiericx például egy sor metszetet készített, melynek témája Jézus szíve volt.

A barokkban a herceg vagy a fejedelem nevelése során is jutott szerep az emblematikának, ennek a manierizmus idején elterjedt udvari műfajnak, de a barokk időszakában ez is vallásos-morális színezetet kapott. A legismertebb e témában Diego Saavedra Fajardo: *Idea de un príncipe político cristiano representada en cien empresas, dedicada al príncipe de la España* című műve,²⁵ amelynek eredetisége abban is rejlik, hogy a benne szereplő nevelési elvek meglehetősen modernek és felvilágosultak. Kijelenti például, hogy nem jó, ha a herceget dajkák nevelik a szülők helyett, ha azonban ez elkerülhetetlen, fontos, hogy a szülők megfelelő gondossággal válasszák ki a dajkát.

Az emblémáknak az ellenreformációban is fontos szerepük volt, a jezsuiták megfelelő eszköznek találták a vallásos és erkölcsi tanítások terjesztéséhez, gyakorlatilag a jezsuita propaganda eszközévé váltak. Megkönnyítette ezt az ábrák iránt támadt egyre növekvő érdeklődés a szélesebb közönség részéről. A jezsuita emblematika művei közül megemlítenéd a spanyol Alonso de Ledesma *Epigramas y hieroglíficos a la vida de Christo, Festiuidades de nuestra Señora, Excelencias de santos y Grandezas de Segovia* című munkája,²⁶ mely az egyik legjelentősebb a nem olasz nyelvű emblémás könyvek között, külön érdekessége, hogy a második kiadás cenzúraengedélyét Lope de Vega Caprio írta alá. Lope de Vega nem ejt egy szót sem

24 Praz, 1989. 21.

25 Saavedra Fajardo, 1640.

26 Ledesma, 1625.

a könyv irodalmi értékeiről, csupán jelzi, hogy a mű nem tartalmaz semmit, ami ellenkezne a katolikus vallással, a jó erkölccsel, valamint elismeri nyelvi értékeit. Ez a könyv nem tartalmaz metszeteket, a szerző inkább szavakkal ábrázolja a képeket, melyek témájuk szerint csoportosíthatók: szentháromság, angyalok születése, bukkott angyal, az ember teremtése, Ádám bűne. Húsz vers Loyolai Szent Ignác csodás életét és halálát tárgyalja, az utolsó kettő pedig a Jézus Társaság Indiákon végzett tevékenységét mutatja be.

Az emblematika Új-Spanyolországban

Az emblémákat tartalmazó könyvek csaknem a hódítással együtt érkeztek Mexikóba. Egyes kereskedelmi jegyzékek alapján tudjuk, hogy Latin-Amerikába egyebek között a következő szerzők emblémás könyvei bizonyosan bekerültek: Alciato, Sambucus, Junius, Rucelli, Camilli, Horapolo, Piero Valeriano.²⁷ Alciato *Emblemata* című műve 1577-ben érkezett Mexikóba egy képek nélküli kiadvány formájában a jezsuiták megrendelésére (2. kép), mivel azt a retorikaoktatásban kívánták használni.²⁸ A rend iskoláinak tanterve, a *Ratio Studiorum* megengedte a tanulók számára, hogy a retorikai gyakorlatokat emblémák és *empresák* segítségével végezzék. A mexikói jezsuiták több emblémát használtak, mint az európaiak.

Az emblematikus művészet Új-Spanyolországban – átlépve a humanista fázison – kezdetektől vallásos jellegű volt, vagyis azonnal az evangelizáció egyik eszközévé vált. Célja volt hatni az emberekre, mind a műveltekre, mind a tömegre, talán azért is jelenik meg sokkal inkább a képzőművészetben és az építészetben, míg az autentikus új-spanyol emblémás könyvek száma nem túl magas. Egyik ezek közül a *México en 1554 y Túmulo imperial* Cervantes de Salazartól. A *Túmulo imperial* egy síremlék terve, ezért egyaránt sorolható az irodalmi, illetve a képzőművészeti alkotások közé is.

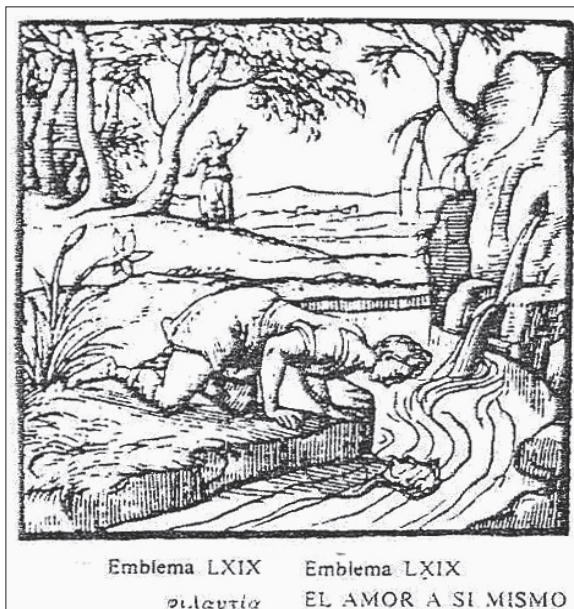
Az emblematika első jelei az építészetben fedezhetők fel. A 17. század leghíresebb emblémái a mexikói katedrális nyugati kapujánál található diadalíven láthatók, melyet az alkirály 1680. évi látogatására emeltek. A diadalív leírása szerint egy többértelmű költemény is olvasható rajta, a *Neptuno alegórico*.²⁹ Művében Juana nővér párhuzamot von az alkirály hőstettei és a pogány isten cselekedetei között, ami egyébként a gyarmati Mexikóban szokás volt. Diego López Pachecót, egy korábbi új-spanyolországi alkirályt (1640–1642) például Mercurius, az eget és a földet összekötő istenséghez hasonlították.³⁰ A 18. században divatba jött Új-Spanyol-

27 Lásd: *Juegos de ingenio y agudeza*, 1994.

28 Ennek ellenére feltételezhetjük, hogy a mű már ez előtt a dátum előtt is ismert volt Mexikóban, mivel a meztitláni dohányraktár egyik falán, egy Ágoston-rendi kolostorban megtalálható a 172. embléma, mely egy sasra emlékeztető hollót ábrázol, csőrében egy skorpióval. A felirata: „Jogos bosszú”. Buxó, 2002. 78.

29 Juana Inés de la Cruz, 1957. Tomo IV. 355.

30 Osorio, 1989. 182.

2. kép.
 Önszeretet Andrea Alciato
 Emblemata
 című művében

országban emblémákat festeni a spanyolfalakra, világi és vallásos témákban egyaránt,³¹ néhány ezek közül a mexikói Franz Mayer Múzeumban tekinthető meg.

Az emblematika hatása az új-spanyolországi költészetben is tetten érhető. A korábban említett *Flores de varias poesías* című kötetben például egy szonett olvasható a Lagareónak³² nevezett költőtől, mely megegyezik Alciato 112. emblémájával, s Cupidóról szól, akit megcsípett egy méh. Az emblematika a 17. században Juana Inés de la Cruz nővér költészetében is megtalálható, például a már említett *Neptuno alegórico* és a *Primero Sueño*, melyen Atanasio Kircher szimbólumrendszerének hatása figyelhető meg. Az emblematika a prózai műveket sem hagyta érintetlenül. Carlos de Sigüenza y Góngora *Obras históricas* című művében egy meglehetősen ismert emblémát mutat be: egy sas egyenesen belenéz a napba, sőt még meg is közelíti azt, tollait elveszti, majd új tollai nőnek. A sas általában a királyt szimbolizálja, de Sigüenza y Góngora művében a spirituális embert, aki megmosakodva az örök vízben, azaz a könnyekben és megmelegedve a bűnbánat melegében leveti régi tollait, vagyis bűneit, és megtisztul.³³ Az emblematika tehát Mexikóban is elterjedt, megjelent a művészet valamennyi ágában, népszerű, de az elmére is ható divat volt, amelyre a jezsuiták a kellő pillanatban találtak rá, hogy nevelési-oktatási céljakra felhasználhassák.

31 A spanyolfalakról: Ángeles Jiménez, 1994.

32 Helyesen Lagarto, lásd uo. 247.

33 *Juegos de ingenio y agudeza*, 1994. 95–99.

Az ekhós versek poétikája

Érdekes költői játéknak, elmésségnek tekinthető a manierizmus és barokk irodalmában elterjedt ekhós vers is, amely vallásos színezetet öltve a mexikói barokk irodalomban is megjelent. Ekhó a görög mitológia alakja volt, a manierista és a barokk irodalomban a mítosznak az Ovidius által feljegyzett változata élt tovább. A költő az ekhós rímet *Átváltások* című művében alkalmazta.³⁴ Ekhó a mítosz szerint bűntetésből mindig csak az előtte szólók mondatainak utolsó szavát, szótagjait ismételhette meg. Az ekhós rím technikája ezen az elven alapul, a vers adott soraiban egy-egy szó utolsó vagy utolsó két szótagját megismételve olyan létező szót kapunk, mely kiegészíti a verssor értelmét, esetleg választ kínál egy feltett kérdésre. Ez a rímtechnika, noha Vergilius és Martialis említést tett róla, az ókorban nem terjedt el, a középkorban pedig mintha elfeledték volna.

A 15. században tűnt fel ismét az ekhós rím és az ekhós vers az irodalomban, a reneszánsz bukolikus költészettel kezdett elterjedni, majd a bonyolult kifejezőmódot és elmés játékokat kedvelő manierizmus és a barokk idején vált igazán népszerűvé. Megváltozott a reneszánszban kedvelt idilli, bukolikus táj, a rétek, ligetek helyét felváltotta a borongósabb erdő, a sziklás, barlangos vidék, ahol mitológiai alakok, szörnyek, nimfák, istenek rejtőznek, köztük a rejtélyes, testetlen nimfa, Ekhó is.³⁵ Ekhó alakja, valamint az ekhós vers technikája a 16. század végének spanyol irodalmában meglehetősen elterjedt volt, leginkább szerelmi témájú költeményekhez kapcsolódott, ritkább esetben a visszavonult, szerény élet képéhez, illetve egyes esetekben ironikus³⁶ hangvételű versekben jelent meg.

A barokk irodalom kedvelt témái – az idő gyors múlása, változékonysága – közé jól illik Ekhó alakja, lévén tünékeny, megfoghatatlan. Ugyanakkor a barokk sok esetben vallásos színt is kölcsönöz Ekhónak, sokszor Isten szavaként jelenik meg. Leggyakrabban vallásos jellegű kérdésekre válaszol. A lírai én – akárcsak a reneszánsz és a manierizmus idején – párbeszédbe elegyedik a visszhanggal, amely saját lelkiismeretének szavával válaszol neki. Az isteni ekhó segít abban, hogy meghallja saját lelkének, saját jobbik oldalának a szavát.³⁷ Ekhó alakja mellett a barokkban Narkisszosz alakja is vallásos színezetet nyer, sok esetben Krisztust szimbolizálja, aki beleszeret saját tükörképébe – az általa teremtett világba.

Az első mexikói ekhós vers valószínűleg a *Chronidis Ecloga*,³⁸ amely egy 1631-ből származó kéziratban található. Az eklogában, mely Vergilius V. eklogája nyomán íródott, Silvano pásztor sajnálkozik Kronosz halála felett, akit a szövegben

34 Ovidius Naso, 1915. 71–78.

35 Megjelenik például Lope de Vega *Pastores en Belén* című művében (Vega, 1961), illetve Baltasar de Alcazar *Diálogo entre un galán y Eco* című költeményében (*Antología mayor*, vol. II. 1958. 263.), valamint a *Don Quijotéban* is (Cervantes, 1994. Cap. XXVII. 272.).

36 Például Góngora az ekhós vers ironikus használatával kritizálja Lope de Vegát. Góngora y Argote, 1966. 436.

37 Lásd: *Imago primi saeculi societatis Iesu a provincia Flandro-Belgica*, 1640. Külön érdekessége ennek a műnek, hogy egy emblémás kötetben jelent meg, az ekhós vershez egy kép is tartozik, amelyet latin nyelven írt szöveg magyaráz.

38 Osorio, 1989. 253–287.

a Nappal azonosít. Midőn Silvano Kronoszt keresi, egy komor barlangból meghallja Ekhó hangját,³⁹ aki válaszol a pásztor panaszaira. Ebben a versben még a legegyszerűbb ekhós rím található, a későbbiekben azonban ezeknek a rímeknek a komplikáltsága jelentősen növekszik.

Juana Inés de la Cruz nővér is különösen kedvelte és keresztény utalásokkal ruházta fel Narkisszosz és Ekhó alakját. Leghíresebb ekhós rímei az *El Divino Narciso* című vallásos színművében találhatók, melynek főszereplői is mitológiai alakok. Ugyanakkor, mint ahogy arról korábban már esett szó, ez a mű az oltáriszentség allegóriája. Narkisszosz Krisztust szimbolizálja, a megtestesült ígét. Ekhó szerepe nagyon különleges ebben a színműben. A barokkban Ekhó általában Isten hangját visszhangozza és az isteni Narkisszosz kísérője. Juana nővér művében azonban Ekhó a bukott angyalt, azaz a Sátánt testesíti meg. A mű gazdag bibliai utalásokban (Énekek éneke, Mózes, evangéliumok). Ekhó és Narkisszosz között párbeszéd zajlik, ekhós, úgynevezett *ovillejos* versformában,⁴⁰ melyet bonyolult, piramisszerű felépítés jellemez. Először Ekhó ismétli meg Narkisszosz utolsó szavát, majd három ismétlés után mindketten megismétlik ugyanazt a három szót, melyek kitesznek egy verssort. Négy ilyen verssor után a Zene és Narkisszosz megismétlik ezt a négy verssort, melyek egy tökéletesen értelmes önálló négysoros verset (*copla*) alkotnak. A számmisztika is szerepet kap, a három (Szentháromság) és a négy (a Föld száma) együtt a hetet, a teremtés napjainak számát adják.

Juana Inés de la Cruz igen gyakran alkalmazta az ekhós rímet, a már említett vallásos színdarabon kívül még három ekhós rímű költeményt írt, melyek szintén vallásos színezetűek, az egyikben hármas ekhós rím található.⁴¹ Ezenfelül Ekhó nimfa alakja más költeményeiben is megjelenik. Az apáca-költőnő mellett Sigüenza y Figueroa egy szonettjében is található ekhós rím, melyben az alkirály kegyességét és érdemeit méltatja.⁴²

A mexikói költészet, mint láttuk, szoros kapcsolatban állt a spanyolországgal, követve az adott kor irányzatait, a bonyolultabb költői megoldások azonban – a hódítás ideje miatt – elsősorban a barokkban terjedtek el, így vallásos színezetet és szerepet kaptak, hogy felhasználhatóvá váljanak a katolikus hit terjesztésében is.

39 „*Sylvano: Olorinum qui quando Chronida novit? / Eco: Novit.*” Osorio, 1989. 320.

40 Méndez Plancarte, 1952. LXXIII.

41 Juana Inés de la Cruz, 1952. Tomo II. 280–281.

42 Sigüenza y Figueroa, Diego: *Soneto de Ecos, al Marques de la Laguna* (1682) című versét lásd: *Poetas novohispanos*, 1945.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Alciato

1531 *Viri Clarissimi D. Andreae Alciati Iurisconsultiss. Mediol. Ad D. Chonradum Peutingerum Augustanum, Iurisconsultum Emblematum Liber*. Avgvstae Vindelicorum, 1531. [Modern kiadás: Alciato: *Emblemas*. Madrid, 1985. Arte e estética, 2.]

Angeles Jiménez

1994 Angeles Jiménez, Pedro: Alegoría del buen gobierno en un biombo novohispano del siglo XVIII. In: *Literatura novohispana. Revisión crítica y propuestas metodológicas*. Ed.: Buxó, José Pascual-Herrera, Arnulfo. México, 1994. 276–287.

Antología mayor

1961 *Antología mayor de la literatura española*. Vol. 1–4. Ed.: Díaz-Plaja, Guillermo. Barcelona, 1958–1961.

Álvarez Z.

1970 Álvarez Z., María Edmée: *Literatura mexicana e hispanoamericana*. México, 1970.

Bellini

1997 Bellini, Giuseppe: *Nueva historia de la literatura hispanoamericana*. Madrid, 1997.

Burrus-Zubillaga

1986 Burrus, Ernest J.–Zubillaga, Félix: *El noroeste de México. Documentos sobre las misiones jesuíticas 1600–1769*. México, 1986.

Buxó

1996 Buxó, José Pascual: *Sor Juana Inés de la Cruz, amor y conocimiento*. México, 1996.

2002 Buxó, José Pascual: Presencia de los Emblemas de Alciato. In: Buxó, José Pascual: *El resplandor intelectual de las imágenes. Estudios de emblemática y literatura novohispana. Revisión crítica y propuestas metodológicas*. México, 2002. 77–80.

Cervantes

1994 Cervantes, Miguel de: *Don Quijote de la Mancha*. Madrid, 1994.

Collis

1965 Collis, Maurice: *Cortés and Montezuma*. Paris, 1956.

Covarrubias Orozco

1943 Covarrubias Orozco, Sebastián de: *Tesoro de la lengua castellana o española según la impresión de 1611*. Con las adiciones de Benito Remigio Noydens publicadas en la de 1674. Barcelona, 1943.

Díaz del Castillo

2009 Díaz del Castillo, Bernal: *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España*. Barcelona, 2009.

Gallego

1984 Gallego, Julián: *Visión y símbolos en la pintura española del Siglo de Oro*. Madrid, 1984.

Gómez-Robledo

1954 Gómez-Robledo, Xavier: *Humanismo en México en el siglo XVI. El sistema del Colegio de San Pedro y San Pablo*. México, 1954.

Góngora y Argote

1966 Góngora y Argote, Luis de: *Obras completas*. Vol. 1. Madrid, 1966.

Gracián y Morales

1648 Gracián y Morales, Baltasar: *Agudeza y arte de ingenio. Agudeza y arte de ingenio, en que se explican todos los modos y diferencias de conceptos, con ejemplares escogidos de todo lo más bien dicho, assi facto, como humano*. En Huesca, 1648. (Új kiadás: Madrid, 1929.)

Hassig

2001 Hassig, Ross: *Time, History, and Belief in Aztec and Colonial Mexico*. Austin, 2001.

Horozco y Covarrubias

1604 Horozco y Covarrubias, Juan de: *Emblemas morales*. Vol. 1–3. Caragoca, 1604.

Imago primi saeculi societatis Iesu a provincia Flandro-Belgica

1640 Bolland, Johannes–Tollenaere, Jean de et al.: *Imago primi saeculi societatis Iesu a provincia Flandro-Belgica eiusdem Societatis repraesentata*. Antuerpiae, 1640.

Juana Inés de la Cruz

1951–1957 Juana Inés de la Cruz, Sor: *Obras completas*. Tomo I. *Lírica personal*. Tomo II. *Villancios y letras sacras*. Tomo III. *Autos y loas*. Tomo IV. *Comedias, sainetes y prosa*. México, 1951–1957.

Juegos de ingenio y agudeza

1994 *Juegos de ingenio y agudeza. La pintura emblemática de la Nueva España*. México, 1994.

Ledesma

1625 Ledesma, Alonso de: *Epigramas y hieroglíficos a la vida de Christo, Festividades de nuestra Señora, Excelencias de santos y Grandezas de Segovia*. Madrid, 1625.

Leonard

1974 Leonard, Irving A.: *La época barroca en México colonial*. México, 1974.

Méndez Plancarte

1952 Méndez Plancarte, Alfonso: Estudio liminar y Notas, en Sor J. I. de la Cruz. In: *Obras completas de Sor Juana Inés de la Cruz*. Vol. III. México, 1952. VII–XCIII.

Meyer–Beezley

2000 Meyer, Michael C.–Beezley, William H.: *The Oxford History of Mexico*. New York, 2000.

Monostori

2016 Monostori Tibor: Az Újvilág végső meghódítása. Az Araukánok könyve Spanyolországban. In: *Világtörténet*, 38. (2016) 4. sz. 547–570.

Negro Tua–Marzal

1999 Negro Tua, Sandra–Marzal, Manuel M.: *Un reino en la frontera. Las misiones jesuitas en la América colonial*. Lima, 1999.

Osorio

1989 Osorio, Ignacio: *Conquistar el eco. La paradoja de la conciencia criolla*. México, 1989.

Ovidius Naso

1915 Ovidius Naso, Publius: *Metamorphoses*. Vol. II. Ed.: Ehwald, Rudolfus. Lipsiae, 1915. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.)

Paz

1982 Paz, Octavio: *Sor Juana Inés de la Cruz o Las Trampas de la Fe*. Barcelona, 1982.

Picinelli

1997 Picinelli, Filippo: *Los cuerpos celestes*. Libro 1. *Los cuerpos celestes*. Zamora, 1997.

Poetas novohispanos

1945–1991 *Poetas novohispanos*. Primer siglo. 1521–1621. Segundo siglo. 1621–1721. Estudio, selección, edición y anotación de Méndez Plancarte, Alfonso. México, 1991, 1945.

Praz

1989 Praz, Mario: *Imágenes del Barroco. Estudios de emblemática*. Madrid, 1989.

Prieto

1984–1987 Prieto, Antonio: *La poesía española del siglo XVI*. Vol 1–2. Madrid, 1984–1987.

Rueda

1960 Rueda, Julio Jiménez: *Historia de la cultura en México*. México, 1960.

Saavedra Fajardo

1640 Saavedra Fajardo, Diego de: *Idea de un Príncipe político cristiano representada en cien Empresas, dedicada al Príncipe de la Españas*. Munich, 1640.

Sebastian

1989 Sebastian, Santiago: *Alquimia y emblemática, la fuga de Atalanta*. Madrid, 1989.

Vega

1961 Vega, Lope de: *Obras escogidas*. Madrid, 1961.

Zanelli

1994 Zanelli, Carmela: La loa de „El Divino Narciso” de Sor Juana Inés de la Cruz y la doble recuperación de la cultura indígena mexicana. In: *La literatura novohispana. Revisión crítica y propuestas metodológicas*. Ed.: Buxó, José Pascual–Herrera, Arnulfo. México, 1994. 183–200.

MÓNKA EDINA BÁN

EMBLEMS AND OTHER WITNESSES IN MEXICAN BAROQUE LITERATURE

INTERACTION BETWEEN SOCIETY AND CULTURE IN 16TH–17TH CENTURY MEXICO

This article analyzes the phenomenon how Spanish and European literary trends and genres received a distinctive local taste due to their transmission and adaptation to the Mexican cultural setting. The article also addresses the issue of Spanish and European literature serving the purpose of Christianization in the recently conquered territories as well as it focuses on how this European literature managed to adjust itself to the needs of a new Mexican society in the making. Whereas there exists some secondary literature on Spanish–Mexican emblematics, though not in abundance, there is still a substantial shortage of such literature on echo poetry and echo rhymes.